

בעזרה"ת

ליקוט ראשונים

[עם ליקוט אחרונים]

על עניני סת"ם

מנזרות ל"ג ע"א – ע"ב

[שמעתתא דתעשה ולא מן העשוי]

נתרם לביהמ"ד ה"כולל"

לע"נ האשה החשובה והצדקנית

מרת חנה מלכה בת הר"ר אברהם ע"ה

[טיוטא]

ניתן לקחת את הליקוט ראשונים

בגמר הלימוד בביהמ"ד

שולמן

שדרות אשכול ג' 36

0775520351

תוכן ענינים

ריש גלותא בנא ביתא וכו' א"ר נחמן תלי דשי ברישא [לג].

תנא העמיד לה מלכא של קנים וכו' אבל חתך וכו' פסולה תעשה ולא מן העשוי [לג]:

- א. ספר הלכות גדולות סי' כו הל' מזוזה.....
- א. שו"ת הרמב"ם סי' שלה.....
- ג. שו"ת ברכת אברהם סי' מא.....
- ד. ספר יראים סימן ת'.....
- ד. רבינו יהונתן על הרי"ף הל' מזוזה (ה: מדפי הרי"ף).....
- ד. פסקי רי"ד מנחות לג:.....
- ה. ספר אהל מועד שער תפילין ומזוזה וציצית [דרך ב' נתיב ד'].....
- ה. בית הבחירה למאירי יומא יא:.....
- ה. רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב כא ח"ז.....
- ו. אורחות חיים הל' מזוזה.....

ליקוט אחרונים

- ז. לבוש יורה דעה סי' רפו סעיף טו.....
- ז. לבוש יורה דעה סי' רפט סעיף ה.....
- ז. שו"ת תורת אמת (למהר"א ששון) שאלה רלב.....
- ח. חיי אדם חלק א כלל טו סעיף ט.....
- ח. רבי עקיבא איגר מנחות לג:.....
- ח. דרך החיים סי' רעח סעיף יא.....
- ח. שו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה ח"ב סי' קסו.....
- ט. שו"ת כתב סופר יורה דעה סי' קלט.....
- י. ישועות מלכו הל' תפילין ומזוזה וספר תורה פ"ו הל"א.....
- יא. חידושי ר' מאיר שמחה מנחות לג:.....

ריש גלותא בנא ביתא וכו' א"ר נחמן תלי דשי ברישא [לג:]

תנא העמיד לה מלבן של קנים וכו' אבל חתך וכו' פסולת תעשה ולא מן העשוי [לג:]

שו"ת הרמב"ם סי' שלה

(לחכמי לונל)

שאלה: על מה שכתוב בפרק ששי (מהל' סת"ם הל"א) עשרה תנאין בבית ואחר כך יתחייב הדר בו לעשות מזוזה וכו', עד שתהיה לו תקרה ויהיו לו דלתות³. וזה מסופק לנו במה שאמרו שיהיו לו דלתות, כי למה שקבלנו הא דאמרין במנחות (לג.) בההוא עובדא, ואמר ליה קבע דשיה ברישא לא נאמר אלא משום היכר ציר⁴, ובשער שבין שני בתים שיש לשניהן יציאה מיכאן ומיכאן ואינה נכרת ביאתה לשער האמצעי אלא היכר ציר שבו.

תשובה: זה שאמרתם משום הכר ציר מי תלה הא בהא, וכי דרשיתו סמוכים בתלמוד. הלא תדעו שעיקר המזוזה לא תלה אותה הכתוב אלא בשער, שנאמר על מזוזות ביתך ובשעריך, וכי בשני מקומות⁵ מניחין את המזוזה, הא כתיב על מזוזה על השער, אלא כך אמר על מזוזות ביתך ועל מזוזות כל שעריך, והדבר ידוע שהשער הן הדלתות, וכך אמרו חכמים ע"ה אחד שערי בתים ואחד שערי דלתות, ולא אמרו אחד פתחי בתים שכל פתח שאין בו דלתות פתח איקרי שער לא איקרי.

לחומרא, ובשו"ע שם הביא את ב' הדיעות, ולענין ברכה עיי"ש בדברי הש"ך (סקכ"ה) ורעק"א שם על הגליון.

³ איתא במדרש רבה דברים (פרשת כי תצא פרשה ו') ז"ל "מהו כי לויית חן אמר רבי פנחס בר חמא לכל מקום שתלך המצות מלוות אותך, כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך, אם עשית לך דלת המצות מלוות אותך שנאמר (דברים ו') וכתבתם על מזוזות ביתך" עכ"ל המדרש. ומשמע כרמב"ם דהחייב מזוזה אינו אלא בדאיכא דלתות, [וכ"כ הציוני מהר"נ (מדפס בס' הליקוטים רמב"ם מהדו"פ)].

⁴ כדעת הבה"ג והתוס' הנ"ל.

⁵ הלבוש (הו"ד להלן) ביאר את מחלוקת הרמב"ם והחולקים עליו ז"ל "ונראה לי שמחלוקתם בזה, המחייב לעשות מזוזה בפתח הבית אף על פי שאין לו דלתות מפרש הוא, על מזוזות ביתך ועל מזוזות שעריך, ותרווייהו פירושם פתח בלא דלתות, כלומר פתח הבית שיש לו פצימין ופתחי שערי החצירות והמדינה כו'. והפוסט הוא מפרש שער לשון דלתות, והכי קאמר קרא על מזוזות ביתך, ועל איזה מזוזות הבית כשיש שם שעריך דהיינו דלתות, לפיכך כל זמן שאין בה דלתות אינה חייב במזוזה", עכ"ל.

ספר הלכות גדולות סי' כו הל' מזוזה

אמר ליה ריש גלותא לרב נחמן קבע לי מזוזתא, א"ל לוקמו להו דשי דאידע¹, דאמר רב יהודה אמר שמואל במזוזה הלך אחר היכר ציר².

¹ משמע שלא היה נצרך לתליית הדלתות רק כדי שידע היכן לקבוע את המזוזה, אבל אם היה יודע היכן הוא עומד לתלות את הדלתות סגי בהכי ואי"צ שבפועל יהיה ניכר הדרך ביאה, ע"ע להלן (ע"ד ר' ירוחם) שהארכנו בענין זה.

² כן איתא נמי בשאילתות (פרשת עקב קמ"ה) והוא כפירוש התוס' שם בד"ה "תלי דשא ברישא", וכן השיג הראב"ד על הרמב"ם (פ"ו מהל' סת"ם הל"א) ז"ל "שיהיו לו דלתות לא נאמר אלא משום היכר ציר, ובשער שבין שני בתים שיש לשניהם יציאה מכאן ומכאן, ואין נכרת ביאתה לשער האמצעי אלא בהיכר ציר שבו, ולפיכך אמר לו קבע דשי ברישא" עכ"ל. וכן דעת הרא"ש בהל"ק ט' (הל' מזוזה סי' ח') והמרדכי (רמז תתקס"א), [ע"ע בדברי ר' ירוחם (הו"ד להלן) ובמש"כ ע"ד שם בס"ד].

אמנם רש"י פירש את דברי הגמ' באו"א ז"ל "תלי דשא ברישא, העמיד הסיפא בבנין תחלה ואח"כ קבעינהו המזוזות דגמירין מציצית דכתיב בה תעשה ולא מן העשוי ואי קבענא תחילה המזוזה בסיפא והדר הסיפא בבנין הוה ליה עשוי המזוזה קודם שתבא לידי מצוה", עכ"ל וכן פירש ר' יהונתן מלניל (הו"ד להלן), ועיין בתוס' והרא"ש הנ"ל מה שתמחו על פירושו של רש"י, ובב"ח יו"ד (סי' רפ"ו אות י"ב) הוסיף לתמוה על שיטת רש"י, אמנם בארחות חיים (הו"ד להלן) הביא מהר"י מלניל לפרש את שיטת רש"י קצת באו"א, ולפי"ד יש מקום ליישב קצת את קושיית הבה"ח, ועדיין צ"ע.

ע"ע בדברי ר' ירוחם (הו"ד להלן) שמתו"ד נראה דהתוס' פליגי לדינא עם שיטת רש"י, עיי"ש עוד שהבאנו מהב"י שנחלק עליו שאין התוס' חולקים על שיטת רש"י בדין רק בפירוש הגמ', [עיי"ש עוד מה שדננו לפרש את דברי רי"ן].

וברמב"ם (שם הל"ה) ובתשו' (הו"ד בסמוך) פירש את דברי הגמ' על דרך הבה"ג והתוס' ד"דשי"י היינו דלתות, אבל נחלק עליהם דמה שר"נ הצריך לתלות את הדלת ברישא אינו מטעם היכר ציר אלא מטעם אחר דבלא דלתות אין הבית חייב במזוזה, עיי"ש עוד בתשו' מה שדקדק שלא כפירוש הבה"ג והתוס', והמגדל עוז שם (הל"א) דקדק עוד מדברי הגמ' שלא כדעת הבה"ג והתוס' ז"ל "אמאי אמר ליה תלי דשי ברישא הוה ליה למימר עביד ציר ברישא אלא שמע מינה דציר מיעבד הוה עביד אלא דשי הוא דאכתי לא תליא והיינו דאתא לאשמעינן דלתות מעכבות", עיי"ש עוד.

עיי"ן ב"י יו"ד (סי' רפ"ו סט"ו) שהביא את השיטות בזה והכריע כדעת הרא"ש ודעימיה דפליגי על הרמב"ם ומחייבים במזוזה גם בלא דלת כיון שהם

ליקוטי

תולמ"ה

ראשונים

אותה עד שתעמיד הדלת, שאין החיוב אלא במזוזות השער כמו שבארנו, ולא במזוזה בעלמא⁸.

⁸ הנה בפשטות נראה מתו"ד הרמב"ם דהשקלא וטריא בין הריש גלותא לר' נחמן היה אי יש חסרון של תולמ"ה בהעדר דלתות, וזה ודאי דגם הריש גלותא ידע מדינא דתולמ"ה במזוזה, וכמשמעות הרמב"ם דרך אחר שהעמיד המזוזות אז ציווה הריש גלותא לר"נ לקבוע מזוזה, אלא שהיה סבור דמ"מ את הדלתות אי"צ להעמיד קודם קביעת המזוזה, שאינו אלא הכשר בעלמא ולא מעיקר מקום המזוזה, ובדעת ר"נ דפליג יל"ד אי פליג בהלכות תולמ"ה דגם בחסרון הכשר בעלמא יש חסרון של תולמ"ה, או דס"ל דהעדר דלתות אינו חסרון הכשר בעלמא אלא דבלא דלתות חסר בעיקר המקום שאינו שער ולכך אית ביה חסרון של תולמ"ה, וכן פשטות לשון הרמב"ם "אף על פי שהכתיבה על המזוזה היא מונחת אין מעמידין אותה עד שתעמיד הדלת, שאין החיוב אלא במזוזות השער כמו שבארנו, ולא במזוזה בעלמא". [ע"ע בטהרת הקודש שנקט בביאור דעת הרמב"ם דבעינן דלתות הוא משום דבית בלא דלתות חסר בשם בית שאינו ראוי לדירין, עיי"ש].

ולכאורה נידון זה תלוי במחלוקת הפוסקים או"ח (סי' תרכ"ו) לגבי סוכה אם מותר לסכך תחת המחובר ואח"כ ליטול אותו או לא דיש בזה חסרון של תולמ"ה.

ומצינו עוד נפ"מ בדבר אליבא דכו"ע היכא שקבע את המזוזה כתיקונה עם דלתות ואח"כ הסיר את הדלתות דבכה"ג גבי סכך לכו"ע כשר כיון שנעשה בהכשר ולא בטלה עשייה הראשונה ע"י שכיסה את הסכך, וא"כ גם גבי דלתות אם הסיר אותן נמי אם הן חסרון הכשר בעלמא אי"צ להסיר את המזוזה ולחזור ולקבעה אבל אם בלא דלתות חסר בעיקר המקום שאינו מזוזת השער יצטרך לחזור ולקבעה שהרי בטלה עשייה הראשונה.

עיין בדרך החיים (הו"ד להלן) שדימה דין זה ל"סיכך כשהיו הדלתות מהרעפים פתוחים ואחר כך סגרן ואחר כך כשפותחן אין בזה משום תעשה ולא מן העשוי, וכן דעת הארבעה טורי אבן (סו"ד) הו"ד בפתחי תשובה יו"ד (סי' רפ"ו סק"ג י"ד), אמנם הכתב סופר (הו"ד להלן) נחלק עליו אלא שטעמו הוא משום ד"להך דיעה דבית בלא דלת פטור ממזוזה כשנטל הדלת נתבטל עשי' ראשונה לגמרי דאין כאן בית שמחויב במזוזה וכשחוזר ונותן הדלת הוי תול"מ דהי' המזוזה בבית שפטור ממזוזה", עכ"ל, עיי"ש מה שחילק בין מזוזה בלא דלתות לסכך שכיסהו, ולדבריו אין ראיה לנידון דידן בגדר הדין דלת דבעינן במזוזה.

האומנם דמצינו בהגהות מיימוניות (פ"ו מהל' סת"ם ה"ב) חידוש גדול מזה וז"ל "כתב רבינו שמחה פצים שבאמצע הפתח וב' דלתות שוקפין עליו אחד מימין ואחד משמאל ופתח אחד פתוח בכל פעם ליכנס ולצאת ולפעמים כשיש להכניס שם חבילות גדולות מפרק העץ ופותח ב' הדלתות יתן המזוזה באותן פצים דרך ימין לאותו הרגיל להיות פתוח אף על גב דכשמפרק ומחזיר מתקן עם המזוזה ולא הוי תעשה ולא מן העשוי כמו חתך והניח ולבסוף העמיד שהרי מתחלת קביעות הפצים היה קבוע ועומד דרך קביעותו וכן מוכח הגמרא דאמר בהתכלת גבי טלית שנקרע הכנף מן הציצית חוץ לג' תפירות וכו' ומסיק ושיון שלא יביא אמה על אמה ממקום אחר תכלת ותולה בה אלא כל היכא דמתחיל בכשרות שוב אינו נקרא

ולא יסתפק דבר זה לחכם שבעולם לא דין החיוב תלוי אלא בשער בית כפשטיה דקרא, וריש גלותא שאמר לרב נחמן לקבוע לו מזוזה על פתח שלא היו בה דלתות, לא למימרא שהיה סבור שחיוב המזוזה על הפתח לבד, אלא כיון שהעמיד המזוזות אמר לרב נחמן להניח המזוזה על הפתח ואחר כך יעמיד הדלתות⁶, [ו]מדברי רב נחמן תלמוד הענין שהרי אמר לו תלי דשי ברישא ולא אמר ליה תלי דשי או הא אין לו דשי⁷, כלומר אף על פי שהכתיבה על המזוזה היא מונחת אין מעמידין

⁶ עיין רמב"ם שם (הל"ה). ובפשטות שיטת הרמב"ם הוא דהקובע מזוזה בלא דלתות בו יש חסרון של תולמ"ה, וכן נראה מהמגדל עוז (שם), וכן מפורש בלבוש (הו"ד להלן) והביאו הש"ך יו"ד (סי' רפ"ו סק"ה), וכן דעת הח"י אדם דרך החיים רעק"א (הו"ד להלן) ורוב האחרונים.

אמנם הקרן אורה (לג.) הקשה על שיטת הרמב"ם מ"הא דאמרינן לקמן (ע"ב) חתך והניח ואח"כ העמיד כו' פסולה משום תעשה כו', וכל שלא העמיד מזוזה ודאי אין לו דלתות עדיין, ומאי איריא דפסולה משום דהניח עד שלא העמיד מזוזת הפתח, אפילו העמיד המזוזה כל שאין לו דלת עדיין שעת פטור הוא, והוי תעשה ולא מן העשוי, ועיין בלשון הרמב"ם ז"ל שם פ"ה (ה"ח), והי' נראה קצת דפסול תעשה כו' גם לדברי הרמב"ם ז"ל לא איתמר אלא קודם עשיית מזוזת הפתח, אבל קודם עשיית דלת, נהי דמזוזה לעשותה אחר תליית הדלת, וכדאמר ר"נ תלא דשא ברישא, אבל אם קבעה קודם הדלת לא מיפסיל, כיון דאיכא מזוזת הפתח, והיינו דס"ד דריש גלותא לעשות המזוזה קודם הדלת, דאטו לא ידע דרשא דתעשה ולא מן העשוי, ועיין בלשון ז"ל בתשובתו הנ"ל הובא בכ"מ (שם) ועי' מגדול עוז שם "עכ"ל וכדבריו כ"כ בהעמק שאלה (פרשת עקב קמ"ה אות י"ב).

אלא דלשיטתם צ"ע מהיכן נלמד דין זה דלכתחילה צריך להעמיד הדלתות תחילה, ובהעמק שאלה כתב בדעת הרמב"ם דדריש מעין דרשת הלבוש והיראים מקרא ד"וכתבתם על מזוזת ביתך ובשעריך" דתחילה יהיו מזוזות ושער דהיינו דלת ועל זה "וכתבתם", וס"ל דהאי דרשה אינה אלא לכתחילה ולא בדיעבד עיי"ש, [ע"ע במ"ע הנ"ל].

אלא דאכתי צ"ע דהא גופא צ"ב מאי טעמא ליכא בחסרון דלתות בשעת קביעות המזוזה פסול דתעשה ולא מן העשוי, מ"ש מקבע מזוזה על הפצים קודם שקבען בבנין. ואין לחלק דבדליכא פצים חסר בעיקר המקום לקביעות המזוזה משא"כ בחסרון דלת דהוא הכשר בעלמא, דאכתי מאי שנא מסיכך תחת הגג דפסול משום תולמ"ה, ושמו"ס"ל כהשיטות דבסיכך תחת הגג אין חסרון דתולמ"ה כיון שאין החסרון בעיקר השם סכך, עיין רמ"א או"ח (סי' תרכ"ו ס"ב), אמנם עיי"ש שהרבה אחרונים נחלקו וס"ל דכל שסיכך תחת הגג פסול משום תולמ"ה.

⁷ עיין להלן (ע"ד ר' ירוחם) שהארכנו בביאור הדינים העולים מדקדוק זה של הרמב"ם.

שו"ת ברכת אברהם סי' מא

שאלה: ועוד שאל מלפניו ר' יונתן הכהן ז"ל על מה שאמר זצ"ל שהבית צריך דלתות ואחר כך יתחייב במזוזה, והשיב מדכתיב וכתבתם על מזוזות אינו אלא לבית שיש לו דלתות, אבל בית שאין לו דלתות פטור מדכתיב ובשעריך, ואמר ז"ל שהדבר ידוע שהשער הן הדלתות, וכן אמרו חכמים אחד שערי בתים ואחד שערי חצרות, ולא אמרו אחד פתחי בתים, שכל פתח שאין לו דלתות פתח מיקרי שער לא מיקרי.

וקשיא לי על דבר זה שהרי מצינו שער שאין לו דלתות ומיקרי שער, דכתיב ומסך פתח שער החצר ואף על פי שלא היה לו לחצר דלתות נקרא שער, ובמתניתין תנן כל השערים שהיו שם היה להן דלתות חוץ משל אולם, שמע מינה לאו בדלתות תליא מילתא דשער, שהשער אינו אלא שם מקום הכניסה והציאה, והוא המקום שבין שתי המזוזות, דהא כתיב וירמסו אותו העם בשער, וכן נמי זה השער ליי צדיקים יבאו בו, וכן שער ויצאו, וכן עברו ושובו משער לשער במחנה, ואף על פי שאין במחנה דלתות הא קא מיקרי שער, ויש פתח שיש לו דלתות ולא מיקרי שער אלא פתח, שנאמר ואת האנשים אשר פתח הבית הכו

תעשה ולא מן העשוי, עכ"ל, הא קמן דאפילו אם הסיר את הפצים מן הפתח עם המזוזה לא חשוב שבטלה עשייה הראשונה וכ"ש מזוזה.

אמנם לסברת הטהרת הקודש דבלא דלתות חסר בעיקר השם בית וא"כ אין כאן דבר המחייב כלל, אין ראייה דבלא פצים גם כן דינו כן (לחולקים על הרמב"ם שא"צ דלתות), דאפשר דבחסרו פצים אין חסר בעיקר המחייב ורק שבפועל אין יכול לקיים חיוב כיון שאין מקום להניח את המזוזה (אלא דלפי"ז מ' שאין לו פצים יתחייב לעשות פצים שהרי הוא חייב במזוזה ורק אין לו מקום להניחה וצ"ע), אלא דמצינו כע"ז לגבי בית שניטל תקרה שלו דפטור מן המזוזה לדעת הרמב"ם והרא"ש, ובפשטות החסרון בזה נמי דחסר בשם בית (עיין ברא"ש בהל"ק ט' הל' מזוזה סי"א) ומ"מ נקט הארבעה טורי אבן (סי"ד, הו"ד בפת"ש יו"ד סי' רפ"ו סק"ג) דאם ניטל הקרוי אי"צ להסיר את המזוזה ולחזור ולקובעה כיון שנעשה בהכשר, עיי"ש, ע"ע בדברי הפת"ש שהביא חולקים בזה, [ע"ע בדברי הישועות מלכו (הו"ד להלן) מש"כ בענין זה].

אלא שבעיקר דינו של ההג"מ מצינו בזה פלוגתא של רבותינו גדולי האחרונים דהמהר"א ששון (הו"ד להלן) ס"ל דאית ביה חסרון של תולמ"ה והביאו רעק"א (הו"ד להלן), אמנם דעת הארבעה טורי אבן (שם ובפת"ש שם ובסק"ד) והשוואל ומשיב (הו"ד להלן) להכשיר עיי"ש. [עיין עוד בשע"ת או"ח (סי' תרכ"ו סק"ג) ובמ"ב (שם סק"ט), ועיין בעמק ברכה (מזוזה אות ט)].

בסנורים מקטן ועד גדול וילאו למצוא הפתח, וכתוב ביה והדלת סגר אחריו, ונאמר בפתחי שערים בעיר.

נמצאת למד שיש שער שיש לו דלתות ויש שער שאין לו דלתות, ויש פתח שיש לו דלתות ויש פתח שאין לו דלתות, מכלל דלאו דלתות הוא דקא גרמי, ואם כן למה נאמר שער ונאמר פתח, שהפתח שם הפתיחה שבכותל, ושער הוא שם מסלול היציאה והביאה הבאים בשערים האלה, ועל כן נגד הפתח נקרא פתח, שנאמר וסמך ידו על ראש קרבנו ושחטו פתח אהל מועד והוא כנגדו, וכתוב ויצא הכהן מן הבית אל פתח הבית והסגיר את הבית, וכמוהו רבים, ומה שאמר [וכי דרישת] (וכדרישת) סמוכים יש בתלמוד, והלא קימא לן שאין מעשה נזכר אלא לאמת ממנו ההלכה, ומה שאמר רב נחמן תלי רישא ברישא אינו אלא כדי לידע מקום דרך הביאה כדי לתן מזוזה על הימין, אבל קודם הדלתות אינו יודע באי זה צד יניח.

תשובה. זו הקושיא דקדוק בינה יש בה וראוי לשבחה, אבל כשעיינתי בה מצאתי פירכא בעזרת הבורא, שהקשית מדכתיב ומסך פתח שער החצר, המסך כנגד הדלתות, לפיכך איקרי שער, ועוד הא כתיב פתח ואינו כמו ובשעריך שאין בו זכרון פתח כלל, וענין הכתוב פשוט, ומסך שעל הפתח שהוא במקום שער החצר, וסיועא איכא מינה.

ולענין מתניתין דתנן כל השערים וכו' מינה תלמוד שאין שער אלא בדלתות, ואידי דרוב יש להו דלתות קרי להו שערים, ולא איכפת ליה לתנא בפתח אחד, ואדרבה אילו אמר כל הפתחים היינו מקשים היכי תנא פתחים והרי כולוהו בדלתות חוץ מאחד מהם, ולענין וירמסו אותו העם בשער לאו למימרא שהרמיסה בדלתות דוקא, ואפשר שלחצו אותו עם הדלתות שהן השער.

ולענין זה השער לד' ומאי דכתיב עברו ושובו משער לשער במחנה, הדבר ידוע שאין במחנה לא שער ולא פתח, שאין שם מבואות ולא חצרות ולא בנין כלל, וכן זה השער לי"י כמו וזה שער השמים, שאלת לשון לדמיון הענין הוא, ולענין שער שיש לו דלתות דאיקרי פתח, אמת וליכא עליה מהאי אנפא קושיא, שלא אמר בדבריו שהשער לא איקרי פתח, אלא הפתח הוא דלא איקרו שער, ודבריו ברורים למבינים, שכך אמר שכל פתח שאין לו דלתות פתח מקרי שער לא מקרי.

ליקוט

תולמ"ה

ראשונים

ספר יראים סימן ת'

צא ולמד כיצד יקבענה. תניא (לג.): העמיד לה מלבן של קנים חותך שפופרת ומניחה, אמר רב אחאי בריה דרבא ל"ש אלא שהעמיד ולבסוף חתך, אבל חתך והניחה ולבסוף העמיד פסולה משום תעשה ולא מן העשוי, פירוש וכתבתם על מזוזות ולא שכבר כתוב ומונח⁹.

רבינו יהונתן על הרי"ף הל' מזוזה

(ה: מדפי הרי"ף)

תלי דשי ברישא, העמיד הסיפין בבנין תחלה ואחר כך אקבע בהם מזוזה, דגמרינן מציצית דכתיב ביה (דברים פכ"ב פי"ב) תעשה ולא מן העשוי ואי אקבענה תחלה בסיפין והדר אקבע הסיפין בבנין הוה לה מזוזה עשויה קודם שתבוא לידי מצוה...

העמיד לה מלבן של קנים חותך לה שפופרת של קנים ומניחה, כלומר העמיד בפתח מלבן של קנים לפי שלא מצא מזוזות עץ¹⁰

⁹ הנה היראים ביאר דהמקור דבעינן במזוזה עשייה הוא מקרא ד"וכתבתם על מזוזות", ועיין בלבוש (הו"ד להלן) שכיון לדבריו, עיי"ש, [ועיין במעיו"ט בהלק"ט הל' מזוזה (ס' ח' אות פ')] מה שציין ע"ד הרא"ש שם ולכאורה כוונתו לומר שאינם כלבוש, עיי"ש עוד בדבריו (ס' י"א אות ש').

אמנם מרש"י ורוב הראשונים נראה שהמקור לפסולא של תעשה ולא מן העשוי גבי מזוזה הוא כמש"כ רש"י דגמרינן מציצית דכתיב בה תעשה ולא מן העשוי, עכ"ל, [ע"ה בהעמק שאלה (שם)].

¹⁰ הנה מלשון ר' יהונתן "לפי שלא מצא מזוזות עץ" משמע דדוקא כשאין פצים אחרים בפתח הוא דאיכא חסרון של תולמ"ה, וכן משמעות דברי רש"י "שלא מצא מזוזות עץ ועשה צורת פתח של קנים", וגם בפסקי הרי"ד (הו"ד בסמוך) כתב כלשונו של רש"י, מה שנראה דאם היו כבר פצים בפתח אנו דנים שיש כאן כבר מקום למזוזה, ומה שמוסיף לה קנים הוי כתוספת על המזוזה אבל עדיין שם המזוזה הראשונה עליה, ואנו דנים את הקביעות שקובע את המזוזה עם הקנים על הפצים כקובע את המזוזה על הפצים הראשונים, והרי הוא ככל קובע מזוזה על מזוזת הפתח וכשירה, ולכך הוצרכו רש"י ודעימיה להעמיד בדוקא דאיי"ר באופן שאין מזוזה על הפתח, דמעתה הקביעות של המזוזה היא בהכרח רק על פצים אלו, והרי קבע את המזוזה עליהם קודם שנעשו למזוזה, וכשנעשו למקום הראוי למזוזה היתה המזוזה כבר קבועה בהן קודם לכן והו"ל תולמ"ה.

ולכאורה היה מקום לדון דאין כן דמאחר שעתה קבע את הקנים בפתח, אע"פ דמתחילה היו שם פצים מ"מ עתה כשהוסיף עליהם קנים בטל שם מזוזה מהפצים ואין המזוזה אלא הקנים, והו"ל תולמ"ה, עוד יש לדון באו"א לפסול גם ככה"ג והוא דאפילו אם שם מזוזה על הפצים הראשונים [וכמו שראיתי שדן מרנא הג"ר מאיר שמחה (הו"ד להלן) דתלוי אי יש שיעור טפח לקנים דאז בטל שם מזוזה מהפצים הראשונים (וכדרכו של היראים

ועשה לו צורת פתח של קנים. מלבן, סף המזוזה. חותך, חתיכה מאחד הקנים שהן חלולים ויתן המזוזה באותו מקום חתך. לא שנו, דמותר אלא שהעמיד המלבן תחלה וקבעו בצורת פתח ואחר כך פתחו ונתן המזוזה לתוכו, אבל אם חתך השפופרת תחלה והניח מזוזה בתוכה ואחר כך העמיד המלבן בצורת הפתח פסול, בעינן תעשה ולא מן העשוי.

פסקי רי"ד מנחות לג:

תנא העמיד לה מלבן שלקנים, פירוש במקום קביעות המזוזה העמיד מלבן שלקנים שסיפי הפתח היו עושין בקנים, שלא עשה הצדין שלפתח לא מנסרים ולא מאבנים אלא מקנים, חותך שפופרת אחת מאותן הקנים ומכניסה ומניחה שם. אמר רב אחא בריה דרבא לא שנו אלא שהעמיד ולבסוף חתך והניח, אבל חתך והניח ולבסוף העמיד פסולה, תעשה ולא מן העשוי, פירוש כי היכי דלעינין ציצית דכתיב ועשו להם ציצית דרשינן תעשה ולא מן העשוי [ל]הם, הכי בענן לענין מזוזה שיקבענה

בשמעתתא דהעמיק לה טפח עיי"ש) אבל אם אין שיעור טפח לא בטל שם מזוזה מהפצים הראשונים]. מ"מ אכתי ימ"ל דסו"ס המזוזה מוגדרת שאינה מונחת רק על מקומה דהיינו על הקנים שקבועה בהן ולא על הפצים, ואותו מקום לא נתחדש בו שם מזוזה רק אחר שחיברן לפתח, ונמצא שהמזוזה מונחת על מקום שנעשה למזוזה אחר שהיתה קבועה בו והו"ל תולמ"ה.

ומצאתי שכבר עמד בחקירה זו מרנא הג"ר מאיר שמחה (הנ"ל), עיי"ש שתלה נידון זה במחלוקת רש"י ותוס' חדשים בשיטמ"ק להלן בפרק התכלת, ובדעת רש"י מסיק דאין חסרון של תולמ"ה ככה"ג שהיו כבר פצים בפתח, אלא שלא עמד בדקדוק הנ"ל שדייקנו בדברי רש"י כדבריו, ויש מקום לדחות את הדקדוק הנ"ל בדברי רש"י והראשונים, דמה שפירשו דאיי"ר באופן שלא היו פצים בפתח לא נתכוונו לומר דלינת לדינא דתולמ"ה רק כשלא היו פצים בפתח, ולא באו לפרש פשוטו של מאורע, מ"ט עשה את הצוה"פ בקנים מה שאין הדרך לעשות כן, ולכך הוצרכו לפרש שלא מצא עץ וכדומה ולכך עשה את הצוה"פ מקנים.

והנה בפתחי תשובה יו"ד (ס' רפ"ט סק"ז) איתא ז"ל "עיי"ן בספר יד הקטנה פ"ג מהל' מזוזה אות כ"ג שכתב דבמקום שא"א לקבוע המזוזה על המזוזה ממש כגון שמזוזת הבית היא של אבני שיש וכיוצא בהן וצריכין לעשות תחבולה לקבוע שם חתיכת נסר של עץ כמין טבלא מרובעת למען יהיה אפשר לקבוע על זאת הטבלא המזוזה. נראה דבעינן זה אם קבע המזוזה מקודם בהטבלא ואח"כ קבע הטבלא עם המזוזה על מזוזת האבן דאין זה משום תעשה ולא מן העשוי ע"ש שהאר"ך בטעם הדבר", עכ"ל. ונראה דאין משם ראיה לנידון דידן דשם אין הטבלא לאורך כל גובה הפתח ואינה אלא חתיכת עץ בעלמא שקובע ע"י את המזוזה, וככה"ג נראה שאין קביעות המזוזה על הטבלא אלא על הפצים שתחת הטבלא, [כעין סברא זו הבאנו לעיל בשמעתתא דהעמיק לה טפח מהפרשה סדורה, עיי"ש].

דרבא, ורבינו ירוחם עצמו כתבה שם (קפ ריש ע"א), ולא נחלקו התוספות על רש"י בההיא דריש גלותא בנה ביתא אלא לענין הפירוש לא לענין הדין "עכ"ל. [ע"ע בדברי הב"ח שם (סי' רפ"ו אות י"ב)].

ואולי אפשר לפרש את דברי ר"י שאין כוונתו לומר דהתוס' מכשירין בגוונא דרש"י, אלא כוונתו דהתוס' לפי פירושם עולה דמה שאמר לו ר"נ לריש גלותא "תלי דשא ברישא" אינו לעיכובא ובדיעבד כשרה גם אם תלה הסיפין אחר שקבע את המזוזה, [וזו כוונתו "כתבו דכשרה" דהיינו דבמעשה דריש גלותא כשרה אם לא תלה הדשא ברישא].

ובדעת התוס' יש מקום לעיון האם ההיכר ציר שע"י הדלתות אינו אלא הוכחה בעלמא היכן המקום הפנימי והיכן החיצון, [וכן הפשטות], או דילמא ההיכר ציר שע"י הדלתות הן אלו שקובעות מה הצד הפנימי ומהו החיצון, דזה שברשותו הדלת לסגור ולפתחו הוא הצד הפנימי ושכנגדו הוא הצד החיצון, [וכן נקט האגרות משה יו"ד (ח"א סי' קע"ו) דבלא היכר ציר אין יכול לקבוע את המזוזה, אלא שהאגרו"מ מטעם אחר אתי עלה ז"ל "והטעם הוא דכיון דכתיב ביתך דרך ביאתך הוא גם כפידיא בהחיוב שאם לא ניכר דרך ביאתה הוא פטור לגמרי", עכ"ל, והוא חידוש שצריך שתהא ניכרת הדרך ביאה, ולדברינו אינו מטעם היכר בעלמא אלא דכדי שתהא דרך ביאה באופן אחד ולא באופן השני צריך שכך יהיה מצד צורת הפתח או השתמשות בו, ולא סגי בהחלטה בעלמא שצד זה יהיה הדרך ביאה ולא שכנגדו, דאל"ה מה קובע שהדרך ביאה מצד זה לחבירו ולא להיפך, ובמה שדעתו לעשותו כן לא נקבע הדבר, (רק אם השימוש בפועל כן הוא שרגיל להכנס מצד אחד לשני ולא להיפך, וכאן הרי מצד הרגילות שווין הן ואין חילוק בין צד אחד לחבירו וכל החילוק ביניהם הוא ההיכר ציר דהיינו הדלת, וכל שאינה קיימת עדיין אין קביעות לדרך ביאה)].

ובזה מתפרשין דברי ר' ירוחם דס"ל דלא בא ר' נחמן לפסול בלא היכר ציר דאיהו ס"ל דהיכר ציר אינו אלא הוכחה בעלמא היכן הוא הצד הפנימי, ולכך בדיעבד גם אם קבע את המזוזה קודם העמדת הדלתות כשרה. וכן נראה לדייק מדברי הבה"ג (הו"ד לעיל) שכתב ז"ל "א"ל לזקמו להו דשי דאידע", משמע שלא הוצרך ר"נ לדשי רק כדי לידע היכן הימין ביאה ולא להכשר המזוזה.

והנה המרדכי בהל"ק ט' (רמז תתקס"א) איתא ז"ל "ונראה כפירוש הג"ה דהאי ביתא שבנה ריש גלותא בין גברי לנשי הוה ולהכי אמר ליה תלי השערים נראה להיכן יהיה היכר ציר וריש גלותא היה סבור כיון שכבר נזקפו המזוזות היה יכול לקבוע מזוזה", עכ"ל. משמעות דברי המרדכי דריש גלותא ידע דאזלינן בתר היכר ציר ורק "היה סבור כיון שכבר נזקפו המזוזות היה יכול לקבוע מזוזה", ואינו מובן מה היה סבור ריש גלותא כשאמר לר' נחמן לקבוע את המזוזה איך יידע ר"נ היכן לקבוע את המזוזה בלא היכר ציר, ומה לן שנזקפו המזוזות, ומשמעות דברי המרדכי דטענתא של הריש גלותא שייכת לחסרון שיש כשאין המזוזות זקופות דהיינו פסולא דתולמ"ה, וטעה בזה דעדיין יש את החסרון של תולמ"ה כל שעה שאין היכר ציר.

ולמש"נ לעיל הדברים מבוארים דריש גלותא אמר לו היכן לקבוע את המזוזה, והיה סבור דאין צריך את ההיכר ציר רק לבירור בעלמא היכן הצד הפנימי, אבל מצד הלכות תעשה ולא מן העשוי היה סבור דכל שנזקפו המזוזות יש כאן מקום הראוי לקביעת המזוזה, שאין צריך את ההיכר ציר בפועל כדי לאשווי למקום שהוא ימין ביאה, [ואיירי בשהודיע לר"נ היכן עתיד להעמיד את הציור], ואתי ר"נ וא"ל "תלי דשא ברישא" דהיינו דבלא ההיכר

בסיפי הבית ולא שתהא קבועה קודם שיעמיד הסיפין, וכן נמי אם עשה חור באבן והניחה שם ואחר כך בנה האבן בסף.

ספר אהל מועד שער תפילין ומזוזה וציצית

[דרך ב' נתיב ד']

העמיד לה מלבן של קנים במקום פצימין, חותך שפופרת של קנה ומניחה, ואם חתך והניחה ולבסוף העמיד פסולה משום תעשה ולא מן העשוי, דילפינן מזוזה מציצית, והמזוזה הוא רמז למ"ש ה' שומרך ה' צלך.

בית הבחירה למאירי יומא יא:

בתלמוד מנחות (לג.) התבאר שאין קובעים מזוזה עד שיהא שם דלתות¹¹, נמצא שכל שאין שם דלת פטור מן המזוזה, והוא שאמרו שם ריש גלותא בנא ביתא, אמר ליה רב נחמן קבע לן מזוזתא, א"ל תלי דשי ברישא.

ויש בזו חולקים ומפרשים¹² במלת דשי ספים, ר"ל (ושיהו) [שהיו] הספים שוכבים בארץ והיה מצוהו שיקבע שם מזוזה ואחר כך יעמידם במקומם, וא"ל תלי דשי ברישא, כלומר העמיד הסיפים תחלה בבנין ואח"כ אקבענה, שאם אקבענה תחלה הוה ליה עשוי, וילפינן מציצית לפסול בה מן העשוי, ומ"מ נראה ששתייהן פסולות בו.

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב כא ח"ז

בית שקבע מזוזה בספין ואחר כך קבע הספין לא יצא ידי חובת מזוזה, כי זהו תעשה ולא מן העשוי כדאמרין בציצית, אלא צריך שיקבע בבנין תחילה הספין ואחר כך יקבע בו המזוזה, כך פשוט מפרש"י על ההיא דריש גלותא בנא ביתא, והקשו עליו בעלי התוס' וכתבו דכשרה¹³...

¹¹ כן הוא דעת הרמב"ם (פ"ו מהל' סת"ם הל"א והל"ה), וכ"כ בתשו' (הו"ד לעיל).

¹² רש"י ד"ה "תלי דשי ברישא".

¹³ דברי ר' ירוחם מתמיהין וצ"ב טובא דמה שייך להכשיר באופן שקבע את המזוזה על הסיפין בעודן תלושין, ובגמ' להלן (בע"ב) כה"ג פסל לה ר' אחא בריה דרבא, ולפינו בתוס' בד"ה "תלי דשא" לא מצינו שנחלקו על רש"י רק בביאור מעשה דריש גלותא ולא בעיקר הדין, וכבר עמד בתמיהה זו הב"י יו"ד (סי' רפ"ט ס"ז) "ואין דבריו נכונים דמעולם לא עלה על דעת בעלי התוספות ולא על דעת שום אדם להכשיר דהא בהדיא פסיל רב אחא בריה

ליקוטי

תולמ"ה

ראשונים

ונראה לפרש פי' זה שכבר התחיל לבנות עד ב' שלישים ועשה חור בתחלת שליש העליון, וצוה ריש גלותא לקבוע שם המזוזה ואחר כך יגמרו השליש האחרון¹⁴, וצוה רב נחמן שיגמרו כל הבנין ואחר כך יקבעו אותה, משום תעשה ולא מן העשוי. וכן נמי פירש ה"ר יהונתן הכהן ז"ל.

הניח המזוזה במלבוך ואחר כך קבע המלבוך בפתח פסולה כך פשוט בגמרא וכבר כתבתי בדומה לזה מפרש"י.

אורחות חיים הל' מזוזה

מה שכתבנו (בדלתות) [במזוזות] זהו לדעת הר"ש ז"ל, שפירש רש"י מזוזות צריך שיבנה מזוזות השער ואחר כך יקבענה.

ציר עדיין לא נקבע המקום להיות ימין ביאה, ואי אפשר לקבוע את המזוזה שם דכשיתלה הדלתות רק אז נקבע המקום לימין ביאה והו"ל תולמ"ה.

אמנם עיין בתשו' הרמב"ם לחכמי לונד (הו"ד לעיל) שהוכיח את שיטתו דמה שאמר ר"נ "תלי דשא ברישא" הוא משום דבעינן דלתות לחיוב מזוזה ולא מטעם היכר ציר, דאם אינו אלא מטעם היכר ציר לא הו"ל לר"נ לומר "ברישא" אלא לומר בסתמא "תלי דשי או הא אין לו דשי", דהיינו דאין ענין בעצם לתלות את הדשא ברישא רק להודיע היכן מקום תלית הדלתות, הנה מבואר מתו"ד הרמב"ם אלו דאם באנו מצד היכר ציר אי"צ שיהיה את ההיכר ציר בפועל, ויכול לתלות את הדלתות גם אחר קביעת המזוזה, ורק משום דבלא דלת אין חיוב מזוזה כלל בעינן שיתלה הדלתות תחילה, וכ"ה בלשון הטור יו"ד (סי' רפ"ו סט"ו) שהביא את דעת הרמב"ם ז"ל "אין הבית חייב במזוזה אלא כ"ה העמיד בו דלתות לפיכך צריך להעמיד הדלתות קודם שיקבענה", הא קמן שכל מה שצריך להעמיד דלתות בתחילה אינו אלא משום דבלא דלתות אין חיוב מזוזה כלל, אבל אם אין צריך את הדלתות רק בשביל היכר ציר אין צריך להעמיד ברישא.

[אמנם עיין בשו"ת אגרות משה (שם) שהאריך בענין, ולא ידעתי איך הוציא מתוך תשו' הרמב"ם היפך הדברים דכל שאין ידוע היכן הימין ביאה אין יכול לקבוע את המזוזה גם לשיטת התוס' והרא"ש, עיי"ש, ואדרבה מקושיית הרמב"ם חזין דאם באנו מצד דינא דהיכר ציר אין צריך לתלות הדשא ברישא, ואולי כוונתו דא"נ דלרמב"ם אין חיוב להעמיד דלתות בתחילה מצד דינא דהיכר ציר, אבל לתוס' והרא"ש דפליגי עליה בזה גופא פלוגתייהו דגם לדינא דהיכר ציר צריך לתלות את הדלתות בתחילה, וצ"ע. עיי"ש עוד שהאריך לדון עפ"י דין פתח שבין ב' בתים שאין לו היכר ציר מה דינו, ולכאורה יש מקום לחלק דאפשר דבכה"ג ב' המקומות חשובין דרך ביאה, ורק כשתולה דלת וקובע מקום אחד יש לומר דכל שלא תלה בתחילה עדיין לא נקבע שמקום זה הוא הימין ביאה, ועיין, ואכמ"ל].

¹⁴ הנה האורחות חיים מפרש את דעת רש"י בביאור המעשה דריש גלותא באופן מחודש, והו"ד בב"י שם (סי' רפ"ו סט"ו). ויל"ע מה הכריחו לפרש כן, ונראה שבא ליישב את הקושיא על שיטת רש"י מה הוצרכו בגמ' למעשה דריש גלותא מאחר שכבר נשנה דין זה בגמ' לקמן (בע"ב) ומה תוספת יש במעשה זה. [ואולי יותר יתיישב מה שנקטו בגמ' את הלשון "דשי" ולא אמרו "סיפין" וקושיית התוס', דלמבואר באורחות חיים י"ל דכאן כבר היו סיפין לפתח, והתוספת שמוסיף אינו נקרא "סיפין" אלא תיקון בעלמא הוא שמתקן את השער ולכך קרי ליה "דשי" שהוא לשון השייך לשער ואכתי צ"ב].

עוד יל"ע מה החסרון בזה שאין את השליש האחרון של הסיפין סוכ"ס יש כאן מזוזה, וראיתי להגר"א גרבוז שליט"א שביאר ע"פ השיטות דגובה המזוזה נמדד כפי מזוזת השער ולא כפי גובה הפתח, וצ"ל דריש גלותא רצה שיקבע את המזוזה בסוף גובה הפצים שהוא בטפח העליון דהוא פסול כל שעה שלא הוסיף עוד שליש לפצים, וע"י שיוסיף עוד שליש למזוזת השער ממילא תוכשר המזוזה, ור"נ אמר לו שיש בזה חסרון של תעשה ולא מן העשוי [ועוד צ"ע בזה].

ליקוט אזורונים

[תולמ"ה]

לבוש יורה דעה סי' רפו סעיף טו

הבית אף על פי שאין לו דלתות, חייב במזוזה, ויש מי שפוסט. ונראה לי שמחלוקתם בזה, המחייב לעשות מזוזה בפתח הבית אף על פי שאין לו דלתות מפרש הוא, על מזוזות ביתך ועל מזוזות שעריך, ותרווייהו פירושם פתח בלא דלתות, כלומר פתח הבית שיש לו פצימין ופתחי שערי החצירות והמדינה כו'. והפוסט הוא מפרש שער לשון דלתות, והכי קאמר קרא על מזוזות ביתך, ועל איזה מזוזות הבית כשיש שם שעריך דהיינו דלתות, לפיכך כל זמן שאין בה דלתות אינה חייב במזוזה. ואם קבע פרשת מזוזה על המזוזה קודם תליית הדלת לא יצא ידי חובתו אף על פי שתולה הדלת אחר כך, דהוי תעשה ולא מן העשוי בפסול.

לבוש יורה דעה סי' רפט סעיף ה

קבעה במזוזות הפתח בעודה תלושה ואחר כך חברה לפתח, פסולה משום תעשה ולא מן העשוי בפסול, כלומר שזה דומה לתעשה ולא מן העשוי הנאמר גבי סוכה, דהכא נמי כתיב [דברים ו, ט] וכתבתם על מזוזות ביתך, דמשמע שתקבעם על המזוזה כשהיא שקועה בבנין של ביתך, ולא תקבעם במזוזה ואחר כך תשקע המזוזה לבנין ביתך, שאין זה במשמעו של וכתבתם על מזוזות ביתך.

שו"ת תורת אמת (למהר"א ששון) שאלה רלב

אני הצעיר נשאלתי על פתח אחת היתה קבועה בכותל א וקבעו מזוזה בפתח כתקנה אח"כ סתרו הכותל הנזכר והסירו הפתח כמות שהוא במזוזה עצמה וחזרו לבנות הכותל וחזרו לשים הפתח במקומה כמו שהיתה מקודם ובמזוזה עצמה אשר היתה בה מקדם אם יש בזה משום תעשה ולא מן העשוי כיון שכשחזרו לשים הפתח היתה המזוזה או דילמא כיון דמעיקרא קבועה בהכשר די ואת"ל שאין כאן משום תעשה ולא מן העשוי כיון שחזרו הפתח למקומה ממש אם לא החזירוה למקומה רק בכותל אחר או במקום אחר מהו. ודין זה לא מצאתיו מבואר בדברי הפוסקים ז"ל.

אמנם פשיטנא ליה מדין ציצית דתניא בפרק התכלת דף מ"א טלית שנקרעה חוץ לשלש וכו'. ושויין שלא יביא אפילו אמה על אצה ממקום אחר ובה תכלת ותולה בה. ופירש נמוקי יוסף דטעמא משום תעשה ולא מן העשוי, שכן כתב ושויין אפילו למ"ד חוץ לשלש יתפור, לפי שלא נתבטל הכנף, הכא מודה שלא יביא אפילו אמה על אמה ממקום אחר, ויניח בטליתו אם היה מקום ציצית קיים, ונקרע שאר רוב הטלית, דה"ל תעשה ולא מן העשוי ע"כ. וכן משמע מתשובת הרשב"א ז"ל [ח"א סימן ריז] שהביא מהר"י קארו ז"ל [או"ח] סי' ט"ו [ס"ג] דפירושה דהאי ברייתא היינו משום תעשה ולא מן העשוי. כמו שיראה המעיין. וכן פירש הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות ציצית [הי"ד] וכן פירשה ג"כ המרדכי [מנחות סימן תתקמח] וז"ל ושויין שלא יביא אפילו אמה על אמה ממקום אחר ובה תכלת ויתלה בה, ודוקא להביא ממקום אחר, דודאי ה"ל תעשה ולא מן העשוי. אבל אם הוא נקרע למעלה מג', ועדיין מחובר לבגד, מותר לתפור ע"כ. ואע"פ שרש"י ז"ל [שם ד"ה ממקום] והרא"ש ז"ל [הל' קטנות ציצית סימן יא] לא מפרשי לה אלא משום דעל כנפי בגדיהם בעינן, מ"מ אלו הרבנים ז"ל מפרשים לה משום תעשה ולא מן העשוי. ואע"פ שבתכ מהר"י קארו ז"ל בשם מהר"י אבוהב ז"ל, הרא"ש ז"ל פירש טעמו של זה משום תעשה ולא מן העשוי. ולא נהירא שהרי כבר נעשה לשום מצוה ע"כ, לא נדחה דברי אלה הגדולים בשבילו. גם במה שכתב הרא"ש ז"ל פירש משום תעשה טעות נפל וצריך לגרוס הר"ם כלומר הרמב"ם, דהרא"ש לא כתב כן, וכבר עמד על זה מהר"י קארו ז"ל.

ואחר שכתבתי כל זה אבא לענין דינא ואומר שהרי מצינו לדעת הגדולים הנז' דשייך בציצית במביא ממקום אחר תעשה ולא מן העשוי א"כ גם בנידון דידן תפשוט מיהא אם הסירו הפתח ממקומו והניחוהו במקום אחר גם כן שייך משום תעשה ולא מן העשוי.

ועוד אני אומר שאפילו החזירה למקומה גם כן שייך ביה משום תעשה איבעית אימא סברא שהרי סוף סוף כבר הסירוה ממקומה ובשעת' מחזירין אותה הרי הוא ככותל אחר, ואיבעית אימא ראיא ודייקנא לה ממה שכתבתי לעיל בשם המרדכי שכתב ודוקא להביא ממקום אחר כו' וקודם כל יש לדקדק לכאורה דאמאי איצטריך למרדכי לומר דאם נקרע למעלה מג' שצריך שעדיין מחובר לבגד והרי למעלה מג' כו"ע מודו דיכול לתפור כדתניא חוץ לג' יתפור אלא שהתשובה בזה היא מבואר דהיה דחוץ לג' יתפור היינו כשאין שם ציצית רק הכנף בלא ציצית דלא חיישינן דלמא פייש מידי מחוט התפירה וכו' אבל כשיש בכנף ציצית אז קאמר המרדכי דבעינן מחובר לבגד דאל"כ אם נקרע מכל וכל אית ביה משום תעשה ולא

ליקוט אזורונים

[תולמ"ה]

מן העשוי ואחר שדברי המרדכי מבוארים א"כ הרי שאם נקרא הכנף ממקומו ולא נשאר עדין מחובר אית ביה משום תעשה ולא מן וכו' אע"פ שהחזירו למקומו לפי הצריך שעדין מחובר לבגד ומה שכתב דוקא להביא ממקום אחר פירושו דכיון דנקרא מכל וכל מקום אחר מיקרי וכיון שכן למדנו דפתח עצמו אם החזירה למקומו מקום אחר אקרי ואית ביה משום תעשה וכו' וזה ברור לע"ד. הקטן אהרן.

חיי אדם חלק א כלל טו סעיף ט

יש אומרים דאפילו אין לו דלתות, חייב. ויש אומרים דפטור. ולכן לא יקבע המזוזה עד שיתלה מקודם הדלת. ואם קבעה מקודם, אם כן לדעת הפוסט, אף על פי שאחר כך תלה בו דלת המזוזה פסולה, דהוי תעשה ולא מן העשוי. לכן אם עדיין אין לו דלת, יקבענה בלא ברכה. וכשיתלה בו הדלת, יחזור ויטלנה ויקבענה. והנכון שיעשה אז מזוזה גם בבית אחר אם יש לו ויפטרנה בברכה זו (שם).

רבי עקיבא איגר מנחות לג:

אבל חתך והניח וכו'. עי' ת' מהר"א ששון בסופו דאף אם קבעו המזוזה כתקנה והסירו הפתח כמו שהוא עם המזוזה וחזרו לבנות הכותל ונתנו הדלת עם המזוזה כמו שהיה קבוע הוי ג"כ תולמ"ה ע"ש, ולדעת המג"א א"ח (סי' ט"ו) נראה דדוקא בקבע לבית אחר דלזה הוי תחלת עשייה אבל בחזר וקבעו למקומו הראשון לא הוי תולמ"ה.

דרך החיים סי' רעה סעיף יא

בית שאין לו דלתות יש בזה מחלוקת הפוסקים אם חייב במזוזה, לכן יראה כשרוצה לקבוע מזוזה שיעמוד הדלת בתחילה ואחר כך יקבע המזוזה, משום שלדעת הפוסקים שאם אין לה דלת פטור אם יקבע את המזוזה ואחר כך יעמיד הדלת הוי תעשה ולא מן העשוי, ואם אי אפשר לתלות הדלת מיד, יקבענה בלא ברכה ואחר כך כשיתלה הדלת יטול המזוזה ויקבענו פעם שנית גם כן בלא ברכה.

ונראה לי אף לדעת הפוסקים שסוברים שאם אין דלת פטור ממזוזה, אם קבעה כשהיה דלת ואחר כך כשנטל הדלת וחזר ותולה אותה שאין בזה חשש משום תעשה ולא מן העשוי, כמו גבי סכך, אם סיכך כשהיו הדלתות מהרעפים פתוחים ואחר כך סגרן ואחר כך כשפותחן אין בזה משום תעשה ולא מן העשוי.

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה ח"ב סי' קסו

בנידון הפתח שהיה בו מזוזה כדינו ואח"כ נתקלקל הכותל שהיה בו הפתח עם המזוזה וסתרנו להכותל ולקחו ממנו הפתח עם המזוזה אם מותר לקחת הפתח עם המזוזה ולקבעו בבית אחר ולא תקרא תעשה ולא מן העשוי ואת"ל שמקרי תולמ"ה אם אח"כ כשקבעו בכותל שהיה כבר בו לאחר שנתקן הכותל אם מקרי תולמ"ה.

הנה לפענ"ד נראה דבכה"ג לא מקרי תעשה ולא מן העשוי דל"מ באותו כותל לא מקרי תולמ"ה דהא בתחלת עשייתו ה' בהכשר ואף דנתקלקל הכותל אבל הפתח והמזוזה בהכשירו קאי וכל שנתנו אח"כ בכותל הלז דמקרי תעשה שעשייתו בהכשר כמבואר באו"ח סימן תרכ"ו ס"ג בהג"ה לענין סוכה תחת הגג דכל שהי' מתחלתו בכשרות לית לן בה משום תולמ"ה ועיין מג"א שם ס"ק ג' ועיין שם ס"ב בהג"ה דמותר לעשות סוכה תחת מחובר או בית ולהסירו אח"כ ולא מקרי תולמ"ה הואיל ואין הפסול בסכך עצמו ומכ"ש כאן דאף החולק שם בהג"א פ"ק דסוכה מודה כאן דשם עכ"פ בעת עשייתה נעשה שלא בהכשר מחמת המחבר אבל כאן בעת שנעשה המזוזה נעשה בהכשר בכותל הלז ואח"כ אף שנתקלקל הכותל אבל הפתח והמזוזה נשארו בהכשרם וכן מבואר בהדיא בסימן ט"ו ס"ב שם דא"י ליקח הכנף כמו שהוא ולחברו בבגד אחר משום דהוה תולמ"ה כמ"ש המרדכי שם ובב"י ועיין מג"א שם ס"ק ג' ומשמע הא בבגד זה כשר אף שנקרע לגמרי ואף דהמעין בלשון המרדכי יראה דמשמע קצת דאם נקרע לגמרי אסור אף בבגד זה דהרי כתב שם אם נקרע הטלית חוץ לג' אצבעות ועדיין מחובר לבגד יתפור ומשמע הא נקרע לגמרי אסור זה אינו דהרי מריש דבריו משמע שם דאף נקרע לגמרי שרי וכבר עמד בזה בשו"ת מהר"ם מינץ סימן י"ג ומחלק דבמחשבתו תליא מלתא אם היתה דעתו

ליקוט אזורנים

[תולמ"ה]

ומחשבתו להתירה מותר אף שנקרע לגמרי. ולפ"ז כאן שלא הי' דעתו ליקח הפתח אפשר דהוה תולמ"ה אבל זה אינו משני טעמים חדא דאף דדעת המרדכי משמע קצת כן אבל אנן לא קיי"ל כן כמ"ש שם ס"ג לענין טלית מצויצת שחלקוהו לשנים דלא הוה תולמ"ה ואף דהב"ח חולק בזה עיין בט"ז ומג"א שהחזיקו בפסק הש"ע ועכ"פ מבואר דלא קיי"ל בזה כהמרדכי ועיין בעט"ז שהעתיק בקיצור שו"ת מהר"ם מינץ סי' י"ג הנ"ל ומשמע דקיי"ל כן ולא יפה כיוון והוא אזיל לשיטתו דפוסק כרבו הב"ח ז"ל אבל אנן לא קיי"ל כן ועיין בחיבור מגן גבורים שם ועיין מג"א סי' כ"ג ס"ק א' שם באופן דבזה לפענ"ד הדין ברור דכשר בלי פקפוק.

שוב מצאתי בשו"ת מהר"א ששון סי' רל"ב שנשאל לענין מזוזה הנ"ל והשיב דאף באותו פתח אסור לחזור ולתקנו כן ודקדק כן מלשון המרדכי וכבר כתבתי דגם בלשון המרדכי אינו משמע כן לגמרי ואף דלשון המרדכי מפרש מהר"ם מינץ דבמחשבתו תליא וכאן ג"כ בודאי הי' דעתו שאם יתקלקל הכותל שיחזור ויתקנו והמזוזה כשרה ומה גם דאנן לא קיי"ל כהמרדכי. אמנם אף לחזור ולתקנו בפתח אחר שהמהר"א ששון פוסל בפשיטות נראה לפענ"ד ג"כ דכשר כיון שאותו הפתח והמזוזה נעשה בהכשר ומה לי בכותל זה או בכותל אחר ואף דלענין הכנף מבואר דא"י ליקח שאני התם דהכנף הוא אפס קצה מהבגד ולא שייך שנעשה בכשרות דאינו שייך כלל רק לאותו בגד ולא לבגד אחר משא"כ בפתח ומזוזה הוא ענין נפרד לגמרי ומה לי בכותל זה או בכותל אחר. ותדע דהרי אם בית עצמו אם נתנו הדלת והמזוזה בחדר אחד ואח"כ חזרו וקבעו בחדר אחר אטו נימא דהוה תולמ"ה וא"כ מה לי בית זה או בחדר אחר. ובלא"ה שאני התם דמיד שנחתך הכנף נפסלו הציצית כמ"ש המג"א שם ס"ק ג' אבל כאן הדלת והמזוזה בהכשרה קאי וז"ב מאד לדעתי. ומכל מקום למעשה כיון דיצא מפי מהר"א ששון בפשיטות לפסול יש לחוש לה לחזור ולקחת ממנו ולקבעה שנית דאז יוצא אליבא דכ"ע אבל באותו כותל הדבר פשוט דמותר.

שוב אחרי כתבי מצאתי בשו"ת ארבעה טורי אבן להגאון החסיד מהר"א ז"ל מאמשרדס סי' י"ד שהשיב בפשיטות לענין בית שסלקו הקירוי ממנה בחג הסוכות ונפטרה אז ממזוזה ואח"כ קירוהו שנית דהמזוזה כשרה ואין בזה משום תולמ"ה וכן בנשברה הדלת שנתנוהו לאומן לתקנה שהמזוזה בהכשרה קאי ע"ש וכמדומה שהשואל היה הרב בעל פר"ח וא"כ לית ביה שום פקפוק כנלענ"ד.

שו"ת כתב סופר יורה דעה סי' קל"ט

ואעתיק פה מה שכתבתי כבר בגליון ש"ע שלי וז"ל ולדיעה זו אם קבע' אחר תליית הדלת ואח"כ הוציא הדלת מצירו צריך ליטול המזוזה ולקובעה מחדש דאלאו"ה הוי תעשה ולא מן העשוי כמו בטלית מצויצת ונקרע בתוך ולא נשאר בכל חתיכה שיעור טלית ועיי' או"ח סי' ט"ו סעי' ד' כנ"ל עכ"ל, וכאן אפרש שיחתי ביותר, דנ"ל דאין זה דומה לפורס סדין על הסוכה וחזר ונטלה דכשירה הואיל ונעשה הסוכה תחילה בהכשר ועיי' מג"א סי' תרכ"ו ס"ק ז' והוא מש"ס סוכה יו"ד ע"ב, דא"כ תיקשי נמי מהא דאו"ח סי' ט"ו בטלית שנקרע דציצית פסולים אחר שתפר הקרע משום תול"מ וזה כ"ע מודים רק דיש ס"ל אפילו הטיל לציצית אחר שתפר פסול עיי"ש, וקשה מ"ש מפורס סדין על הסכך הא בציצית כבר נעשו בהכשר וצ"ע לכאורה, ועכצ"ל דשאני גבי סוכה דסכך שעשה כבר בהכשר עודנו עומד ולא נגרע בו דבר רק ממק"א נפסל שפורס סדין על הסכך וכיון שמסיר המונע חוזר להכשירו משא"כ בטלית שנקרע בטל מתורת טלית של ארבע כנפות והוא בעלת שלש דפסור ונתבטל הענין מכל וכל ובגד של ד' כנפות אין כאן ובטלו הציצית לגמרי מתורת ציצית וכשחוזר ותופר הוי תול"מ, וכן ה"נ במזוזה להך דיעה דבית בלא דלת פטור ממזוזה כשנוטל הדלת נתבטל עשי' ראשונה לגמרי דאין כאן בית שמחויב במזוזה וכשחוזר ונותן הדלת הוי תול"מ דהי' המזוזה בבית שפטור ממזוזה, וכן בבית שהי' בו תקרה וקבע בו מזוזה ושוב נטל התקרה וחזר וקיר' אותו שצריך לחזור ולקבוע המזוזה מחדש כנ"ל ברור.

והעולם אין נזהרים בזה שפעמים הרבה בבית חתנות נוטלים הדלתות מצירי' ואח"כ תולים הדלת, ולפע"ד צריך ליטול המזוזה ולקובע', וכן באלו שנוטלים התקרה מחדרם ומסככי' במקום התקרה, לדברינו צריך לקבוע המזוזה מחדש, גם אם נימא דסוכה כזו חייבת במזוזה דכל השנה דירת קבע הוא וגם עכשיו לא נתבטלה מדירת קבע מ"מ בשעה שנטל התקרה עד שמסכך אין כאן בית שמחויב במזוזה והוי תול"מ.

שוב אחר זמן הראוני בסידור דרך החיים שכ' הגאון המחבר חו"ד זצ"ל כשנוטלים הדלתות וחוזרים ונותנים לא מפסל המזוזה משום תול"מ דדומה לפורס סדין דכבר נעשה בהכשר, ולפענ"ד הנכון אתי והחילוק שחלקנו מוכרח מהא דסי' ט"ו בטלית שנקרע ואמת נכון הדבר.

ליקוט אזורונים

[תולמ"ה]

והגאון הנ"ל ז"ל מעתיק דברי הש"ך לענין ברכה ולא חלי ולא הרגיש בכל מ"ש, ולפע"ד להוציא נפשי מפלוגתא דב"י ורמ"א שבסיד' ח' אם יברך שנית או לא יסיר המזוזה אחר שתסור התקרה ויסיח דעתו קודם שסיכך ואחר שסיכך יקבע המזוזה ויברך בלי פקפוק, אבל בשמסיר הדלת א"א בהכי דשמא חייב בלא דלת ואסור לשהות דמיד צריך לקבוע מזוזה כמ"ש לעיל והבן, הנלפענ"ד כתבתי וחתמתי שמי נהגי ליום ה' כ' מ"ח תרכ"ו לפ"ק הק' אברהם שמואל בנימין בה"ג מהרמ"ס זצ"ל.

ישועות מלכו ה' תפילין ומזוזה וספר תורה פ"ו הל"א

והיכי שקבע מזוזה בביתו וסתר הגג והתקרה אם צריך ליטול המזוזה ולקבוע מחדש משום תעשה ולא מן העשוי, הנה ראיתי להגאון מליסא בסידורו דרך החיים שכתב דלרבינו דפוסר ממזוזה בלית ליה דלת אם נטל הדלת א"צ לחזור ולקבוע המזוזה משום תעשה ולא מן העשוי כיון דתחילת העשיה היתה בהכשר כמו גבי סוכה דאם כיסה בהכשר ואח"כ כיסה הגג לא מיפסל משום תולמ"ה ולדידי לא דמי כי אוכלא לדנא דהתם כיון שאין החסרון בגוף הסוכה ולא נשתנה אלא החסרון מצד אחר הלכך לא בטל עשיה קמייתא דהוי בהכשר וכשהסיר המונע עדיין עשיה הראשונה קיימת משא"כ כאן בהסיר הדלת כיון דלרוב הפוסקים פטור כשאין לו דלת דלא מקרי בית א"כ החסרון בגוף הבית וכבר בטל עשיה הראשונה שהיתה המזוזה על גוף הבית, הגע בעצמך הקובע מזוזה בביתו וסתר ג' כתלים או אפי' שניים ונשאר הכותל הרביעי שהמזוזה בו מסתברא וודאי דפנים חדשות באו לכאן ומקרי תעשה ולא מן העשוי אם אח"כ בנה מחדש הכתלים דהמזוזה לא היתה על בית זה החדש כשנקבע ועיין או"ח סי' ט"ו בעשה ציצית על ד' כנפות ואח"כ עשה קרן אחת עגולה דג' ציצית אחרות ג"כ נפסלו ואם עשה אח"כ כנף רביעי צריך להתיר הג' ציצית עיין במג"א ס"ק ד' שם מש"כ בשם הב"ח וגם המג"א לא חלק אלא בתפרן וה"נ בהסיר הדלת בהיה שעתא לא היתה המזוזה על הבית דבית בלא דלת להנך פוסקים לא מקרי בית בפרט למש"כ לעיל אפי' בדעתו להיות כך א"כ כשנעשה אח"כ בית מיקרי תעשה ולא מן העשוי ועיין שבת קי"ב בסנדל שנפסק אחת מרצועותיו ותקנה (וחזק) [וחזר] ונפסק דאמרינן פנים חדשות באו לכאן כיון דכבר נתבטל וכ"ש הכא דלא מקרי בית והחסרון בגוף הבית.

ומש"כ רבינו דפתח שאין בו דלתות פטור ממזוזה הראב"ד והתוס' והרא"ש חולקים ע"ז וס"ל דהא דאמרינן במנחות דף ל"ג קבע דשי ברישא היינו בפתח שבין ב' בתים דאזלינן בתר היכר ציר וקצת סיוע לדברי רבינו מהא דאמרינן בירושלמי שלהי מס' מגילה דאם הפתח באמצע ואין היכר ציר לכאן וכאן קובע מזוזה במקום שירצה וא"כ לדעת המחייבים פתח שאין בו דלת פתח שבין שני בתים א"צ לקבוע דלת ברישא דלא גרע מהקובע מזוזה בפתח שאין לו דלת והפתח בין שני בתים דיש לכל אחד יציאה דשפיר דמי וכי בשביל שקובע אח"כ היכר ציר מגרע גרע ודוחק לומר דגרע דחיישינן שמא ימלך ויקבע היכר ציר במקום אחר. ואין להקשות לדעת רבינו מהא דאכסדרה דמבואר בה"ג דפטורה מטעם דאין לה מזוזות דפצימין רק להעמיד התקרה והוא מש"ס מנחות דף ל"ג ותיפוק ליה דכיון דפרוץ מרוח רביעית אין לו דלת דיש לומר כמו שחלקנו לעיל לענין תקרה דפתח לבית חייב הנה בפתח לבית חייב אף על פי שאין לו דלת.

ובאמת שיש לעיין קצת לפי תשובת רבינו לחכמי לונגיל הביאה הרב בכ"מ דהא דצריך דלתות דקרא דכתיב על מזוזות ביתך ובשעריך היינו השערים הפתוחים לבית ולא חייבה התורה אלא בשערים ושערים לא מקרי בלא דלת ודווקא פתח מקרי בלא דלת א"כ קשה מה בכך דפתח לבית הא מ"מ אין לו שער דבלי דלת לא מקרי שער כמו דפטור באין לו מזוזות אף בפתח לבית, אלא דתשובה זו תמוה קצת מה שהביא מריש עירובין דשער לא מקרי בלי דלת התם לא אמרינן אלא לענין גובהה ורחבה עיין שם ולפי הנראה עיקר הטעם דפטור באין לו דלת דאינו ראוי לדירה ובית לא מקרי אלא במקום דמשתמר וכשאין לו דלת שסוגרין הבית ומשתמר בהם לא מקרי בית [ועיין תוס' יומא י"א ד"ה אחד שערי מדינות] כדאמרינן ב"ב פרק חזקת הבתים הבונה פלטרין בנכסי הגר ובא אחר והציב לו דלתות קנה השני אלמא דעיקר הבית תלוי בדלתות לכן בפתח לבית חייב דמשתמר על ידו והוא מוכח מהא דאכסדרה דהתם בפתח לבית לכן פטורה רק מטעם דאין לה מזוזות עיין כ"מ ה"ז. מיהו קצת קשה ממ"ש רבינו בפ"ב מהל' טומאת צרעת דבית הנבנה ע"ג עמודים מטמא בנגעים [ועיין בש"ס יומא י"א ע"ב] ומשמע דמקרי בית אף על פי שפרוץ אלא דלא מקרי שער א"כ אפי' בפתח לבית נמי פטור ולדעת הרא"ש הנ"ל בדעתו הדבר תלוי ג"כ קשה כיון דלא מקרי שער ומ"מ הדבר מוכרח מהא דאכסדרה דחייב באין לו דלת כל שפתח לבית.

ליקוט אזורנים

[תולמ"ה]

ולמש"כ דעיקר הפטור משום דאינו משתמר ולא מקרי דירה יש לומר גם לדעת רבינו החולק את חדרו במחיצה אף שאין לו דלת חייב דמשתמר במחיצה החיצונה וצ"ע ולדעת הרא"ש דמחלק בתקרה בין דעתו לקבוע התקרה או לא ה"נ גבי דלת ונכון לחוש לכל הטעמים.

חידושי ר' מאיר שמחה מנחות לג:

דע בהניח מזוזה בחתיכת עץ גבוה כגובה הדלת, וחיבר אחר זה אותה במסמרים אל מזוזת הדלת, אם רוחב העץ יותר מטפח פסולה משום תעשה ולא מן העשוי, אבל אם אינו רחב טפח נמצא כי חברה אח"ז אל המזוזה במסמרים ונעשה עליה שם מזוזה, מכל מקום מקום המזוזה ראוי לקבוע בה המזוזה. ולפ"ז אין זה תעשה ולא מן העשוי לפירש"י לקמן (מ:) אימא כיון שפצעו בה ג' היו מטילין בה תכלת, ויש לחלק בזה דשם על ציצית שבקרנות האחרים קאי דלא מיפסלי משום תעשה ולא מן העשוי, אך מ"מ דא ודא חדא הוי דכיון דאם העמיק פחות מטפח והניחה כשירה א"כ המזוזה זה חשוב ומקרי כי הוא קובע במזוזת הדלת ע"י חתיכת עץ, ודוק.

אמנם לפירוש התוספות חדשים (בשיטה מקובצת) אשר בש"ס ווילנא החדש, דהטעם דכיון דהניח שלשה הרי יש כאן נתוסף מידי דחשיבה בגד, דבגד שעורו שלשה על שלשה ובטל שם קרן מהראשונה כי חיבר אחר זה להטלית חתיכה שהיא חשובה בגד, משא"כ פחות משלשה כיון דהנוסף אין שם בגד עליו לא מיבטיל שם קרן מהראשונה, א"כ בחתיכת עץ דאין שיעור והוי מזוזת דלת בכל שהוא, וכי חברו במסמרים להמזוזה מיבטל שם מזוזה מהראשונה, ולגבי החתיכת עץ הוי תעשה ולא מן העשוי אף כי אין ברחבה טפח, ודוק.

